

Τα Απομνημονεύματα του '21 ως υλικό της ιστοριογραφίας

Νίκος Ροτζώκος

«... η πατρίς λυπείται και στενάζει· και οι μεταγενέστεροι θα μας αναθεματίζουν, διότι δεν τους αφήσαμε αληθινήν ιστορίαν.»

Φωτάκος, *Απομνημονεύματα*

«Από τα κείμενα [της ιστοριογραφίας] προκύπτει μια εικόνα της ιστορίας που καλούμαστε να την παραστήσουμε· τα θέματα της εικόνας αυτής δεν αντιστοιχούν στις πραγματικότητες μέσα από τις οποίες βιώνουν την ιστορία κοινωνικές συλλογικότητες, όπως η δική μας, για τις οποίες η πρόσληψη του παρελθόντος είχε ως μέγιστο αποτέλεσμα ιδεολογικούς φανακισμούς: οι διακώνιοι εθνικισμοί και οι κούφιες οικουμενικότητες, τα αμύχανα ορθόδοξα τόξα, ιδεολογήματα με άλλα λόγια και άκαιρες αναβιώσεις που τρέφουν τις συλλογικές ευαισθησίες, όλα τούτα δεν αποτελούν, για την αίσθηση της ιστορίας, οντότητες σταθερές αλλά μεταβαλλόμενα σημαινόμενα που ζητούν να καταδειχθεί η διαφορετικότητα των λειτουργιών τους· οντότητες, αλλιώς, ιστορικές όχι και τόσο εύδηλες.»³

Στα Απομνημονεύματα του εικοσιένα αποδίδονται με δραματικό τρόπο διακυβεύματα και συγκρούσεις της εποχής την οποία ιστορούν αλλά και της εποχής κατά την οποία γράφονται. Τα κείμενα αυτά συνιστούν ιδιότυπο σώμα πληροφοριών, που αφορούν τόσο σε βιωματικές καταγραφές γεγονότων και σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, όσο και σε αντιφάσεις και αντιθέσεις που καθόρισαν την κοινωνική,

3. Σπ. Ασδρακάς, *Σχόλια*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 11.

οικονομική και πολιτική πραγματικότητα των επαναστατικών και των πρώτων μεταπαναστατικών χρόνων. Με την πολύτιμη για τον ιστορικό διαμεσολάβηση του προσωπικού βιώματος, στα Απομνημονεύματα απογράφονται αντιστάσεις, αναπροσανατολισμοί και προσαρμογές που συνόδευσαν τη διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού κράτους και τό άνοιγμά του στον δυτικό κόσμο και τη νεωτερικότητα.

Στα Απομνημονεύματα μπορούμε να ανιχνεύσουμε σημασίες που αφορούν σε νοοτροπίες, παραστάσεις και μηχανισμούς αναπαραγωγής της παραδοσιακής τάξης. Περισσότερο εμφανώς — ήδη, στο πρώτο επίπεδο της ανάγνωσης — μπορούμε να διακρίνουμε μεταβολές και ασυνέχειες, που επέρχονται στη ζωή και στον τρόπο σκέψης των ανθρώπων, καθώς εμπλέκονται σε διαδικασίες και καταστάσεις που δεν ορίζουν πάντοτε οι ίδιοι, που δεν μπορούν να τις εντάξουν δίχως κόστος στις προθέσεις, τις επιθυμίες ή τις επιδιώξεις τους.

Ο πληροφοριακός πλούτος των Απομνημονευμάτων δεν μπορεί λοιπόν να περιορίζεται στις χρονολογικές και γεγονотоλογικές σειρές που, συμβατικά, ανασυστήνει η γραφή τους. Ο αφηγηματική συνέχεια δεν μαρτυρεί δηλαδή για «μια πραγματικότητα» που απογράφεται ως «αντικειμενική» ή «υποκειμενική» αναφορά προς το αδιαμφισβήτητο των γεγονότων του πολέμου της ανεξαρτησίας. Έτσι, στον λόγο των αγωνιστών, οι αναφορές ή οι σιωπές σχετικά με τα γεγονότα του παρελθόντος δεν συναρτώνται μόνο σε μηχανισμούς που επιτρέπουν την αξιολόγηση της «πιστότητας» της μνήμης τους, αλλά διαμεσολαβούνται από εμπλοκές σε διακυβεύματα που αφορούν στη στιγμή της γραφής.

Ο χρόνος και ο χώρος όπου αναφέρεται η διήγηση (καθώς επίσης και η ίδια η διαδικασία της γραφής) συνιστούν τον βιούμενο κόσμο, το ιστορικό παρόν όπου μεταγράφονται όσα έχουν συμβεί στο παρελθόν, αλλά και όσα προβλέπεται ή «πρέπει» να συμβούν στο μέλλον. Τα απομνημονεύματα είναι λόγος πάνω στη δυναμική ή τις εμπλοκές που βιώνουν οι άνθρωποι σ' έναν κόσμο που αλλάζει.

Στα κείμενα των Απομνημονευμάτων ανασηματοδοτείται το παρελθόν μέσα στην εμπειρία του παρόντος. Με το υλικό της μνήμης παράγονται παραστάσεις για το μέλλον, οι οποίες φαίνεται να οδηγούν το συνεχές της αφήγησης. Οι χρήσεις του παρελθόντος που επιβάλλει το παρόν, προσδιορίζουν το εύρος των σηματοδοτήσεων πάνω στα γεγονότα του πολέμου και στις συνθήκες που τα δημιούργησαν. Μέσα από ένα τέτοιο πρίσμα, κάποια από αυτά ερμηνεύονται με βεβαιότητα, άλλα παραμένουν δυσερμηνεύτα κι άλλα ακατανόητα — παρεμβολές του Θεού ή του διαβόλου στα ανθρώπινα πράγματα.⁴

Τα πράγματα, οι καταστάσεις, τα φανταστικά ή πραγματικά πρόσωπα υπάρχουν πριν και έξω από τη γλώσσα που θα τα μιλήσει. Αποκτούν όμως αξίωση «αλήθειας»

4. Πρβλ. Ν. Θεοτοκάς, «Το αποτύπωμα του ζωντανού και του ονείρου στο έργο του Μακρυγιάννη», *Τα Ιστορικά*, 4(1985).

καθώς λέγονται μέσα σ' αυτήν. Γίνονται «ο κόσμος» του αφηγητή· σ' αυτόν τον κόσμο αναφέρεται το παρελθόν καθώς ανασυστήνεται ως ανάμνηση ή ως «ιστορικό» του Εικοσιένα. Οι παραπάνω διακρίσεις δεν έχουν μόνο φιλολογική σημασία· μας επιτρέπουν να υποθέσουμε – και ενδεχομένως να ελέγξουμε – ιδεολογικές μερίμνες υπό τις οποίες τα Απομνημονεύματα έχουν λειτουργήσει ως αποδεικτικό υλικό για την αναδρομική «δικαίωση» ή «καταδίκη» εκείνων από τους πρωταγωνιστές του '21 που προβάλλονται ως «καλοί» ή «κακοί» στις σύγχρονες ιδεολογικές κατασκευές.

Πρόκειται για τη σχέση ανάμεσα στο «γεγονός» και τον «κόσμο» του αφηγητή, ως υποκειμένου τόσο του γίνεσθαι όσο και του ιστορείν. Τον κόσμο που έχει υποδεχθεί το βίωμα κι εκείνον που αναπαράγεται μέσα στη γλώσσα και ανασυστήνεται αναδρομικά, νοηματοδοτώντας έτσι το σύμπαν της αφήγησης. Η βιωμένη ιστορία αποτυπώνεται ως «αντικειμενικότητα» στη γλώσσα που την αφηγείται, μονάχα στον βαθμό που είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε στην αφήγηση τους προσδιορισμούς των διαμεσολαβήσεων. Η επιστήμη της ιστορίας ανασυστήνει τη σχέση ανάμεσα στο τεκμήριο και τον κόσμο του, σε ένα επίπεδο αναστοχασμού, στο επίπεδο μιας μεταγλώσσας.⁵ Εγκαθιδρύει δηλαδή μια νέα σχέση με τη γλώσσα του αφηγητή/κόσμου – και όχι βέβαια με τον ίδιο τον κόσμο – μια σχέση που επιτρέπει την ερμηνεία.⁶

Αντικείμενο της ιστοριογραφίας δεν μπορεί να είναι ο κόσμος καθ' εαυτόν αλλά αφηγήσεις για τον κόσμο, δηλαδή η γλώσσα (ή οι γλώσσες) και το συμβολικό υλικό, έτσι όπως έχουν λειτουργήσει στη βιούμενη σχέση του μαρτυρούντος με τη συνάφεια της μαρτυρίας του. Θα πρέπει λοιπόν να ανασυστήνουμε κάθε φορά τη διάκριση ανάμεσα στην ιστορική συνάφεια και τα ιστορικά συγκείμενα της γραφής, διάκριση ανάμεσα στα δύο αυτά επίπεδα σχέσεων και συστήματα διαμεσολαβήσεων που αναφέραμε παραπάνω και τα οποία καθορίζουν τον τύπο διαχείρισης του ιστοριογραφικού υλικού.

Η γλώσσα της αφήγησης ως ιστορία εγγράφει στο εσωτερικό της τις διαστάσεις του βιωμένου χρόνου. Το παρελθόν και το μέλλον συντίθενται μέσω του πράττειν σε διαρκές παρόν, όπου συναρθρώνονται οι χρόνοι και οι διάρκειες της ιστορίας. Ο λόγος του αφηγητή, διαστρωματωμένος από τις ιστορικές διάρκειες που φέρει μέσα της η γλώσσα, καθίσταται ίχνος της ιστορικοκοινωνικής θέσμησης του πραγματικού. Στα στρώματα αυτά του λόγου, μπορούμε να διακρίνουμε τους χρόνους και τις διάρκειες της ιστορίας.⁷

Ο χρόνος της αντίληψης, ή της ερμηνείας της ιστορίας, καθώς επίσης και ο

5. R. Barthes, *Essais critiques*, Paris, Seuil, 1964, σσ. 106 κ.ε., 255 κ.ε.

6. Βλ. Π. Ρικέρ, *Δοκίμια ερμηνευτικής*, Αθήνα, Μ.Ι.Α.Τ. 1989, σ. 214 κ.ε.

7. Πρβλ. Ν. Θεοτοκάς, «Ο εθνικισμός ως δεσμευτική αρχή για την κατασκευή του παρελθόντος» *Ο Πολίτης*, 127(1994), σσ. 32-6.

χρόνος της παρέμβασης/δράσης μέσα σ' αυτήν, συγκροτούν το κοινωνικό υποκείμενο. Πρόκειται, αλλιώς, για τον βραχύ χρόνο του βιώματος, της έκπληξης/πρόκλησης και αντίδρασης απέναντι στις ανεπαίσθητες ή και βίαιες αλλαγές που επιφέρουν τα γεγονότα, όταν διέρχονται τον ορίζοντα της κανονικότητας στη ζωή των ανθρώπων. Μπορούμε να διακρίνουμε ακόμα το χρόνο της συγκυρίας, όπου εξορθολογίζονται οι αλλαγές, οργανώνεται και προσαρμόζεται η δράση. Τέλος, διακρίνουμε τον μακρύ χρόνο όπου εγγράφεται η δυναμική των εξελίξεων και, κυρίως, η δύναμη της αδράνειας που επικαλύπτει τις ασυνέχειες και τομές με συνέχειες και διάρκειες.

Τα στρώματα του λόγου συναρτώνται με τους άνιστους χρόνους και τις διαφορετικές διάρκειες της ίδιας της βιούμενης ιστορίας, συστήνουν τον κόσμο του μάρτυρα και το λόγο της εποχής, αναδεικνύοντας την πολυπλοκότητα και το πολυοχιδές της ιστορικής και κοινωνικής παραγωγής του πραγματικού. Το εύρος των νοημάτων και των σημασιών που αποδεσμεύονται από τις μαρτυρίες της εποχής, ανεξάρτητα από τη λειτουργικότητά τους στη δεδομένη ιστορική συγκυρία, δεν εξαντλείται, ούτε περιορίζεται σ' αυτήν.

Τα Απομνημονεύματα έχουν αντιμετωπιστεί από την ιστοριογραφία με βασικό κριτήριο την «εγκυρότητά» τους ως προς την «αλήθεια» – κατά πόσο δηλαδή συνιστούν αποδεικτικό υλικό για την «ανακάλυψη» μιας υποτιθέμενης «αντικειμενικής» πραγματικότητας, που κρύβεται πίσω από τις μαρτυρίες, οπότε αυτό που απομένει είναι να «αποκαλυφθεί». Ωστόσο, οι μαρτυρίες αυτές, όπως και κάθε συμβολικό υλικό, παρέχουν πληροφορίες που δεν οδηγούν ευθέως στην «αποκάλυψη» κάποιας κρυμμένης αλήθειας – του «αληθινού νοήματος» της ιστορίας. Παρέχουν το υλικό για την ανασύσταση (στο λόγο της ιστοριογραφίας και υπό τους περιορισμούς που ενυπάρχουν στην ίδια την πράξη της γραφής) των κανόνων με βάση τους οποίους οργανώνεται η πληροφορία και νοηματοδοτούνται οι ιστορικές συγκυρίες και εξελίξεις.

Ανασύσταση της ιστορικής μαρτυρίας σημαίνει πρωταρχικά τη συγκρότηση λόγου που αφορά στη συνθήκη παραγωγής του νοήματος και τους περιορισμούς που τη διέπουν. Τηρουμένου αυτού του όρου, η μαρτυρία ως σύστημα σημασιών παράγει νόημα που αφορά σε εικόνες του κόσμου, στάσεις και συμπεριφορές που υιοθετούν και συμμερίζονται τα κοινωνικά υποκείμενα. Εικόνες, στάσεις και συμπεριφορές βάσει των οποίων αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τον κόσμο και την ένταξή τους σ' αυτόν, παρεμβαίνουν με τη δράση τους και τον οργανώνουν, τον γνωρίζουν και να τον οικειοποιούνται.

Οι μαρτυρίες μιας εποχής δεν αντλούν την «εγκυρότητά» τους από το βαθμό που εκφράζουν «αντανακλούν» αυτό που «πραγματικά συνέβη». Θα μπορούσαμε να αντιπαρέλθουμε αυτό το αξίωμα της θετικιστικής οπτικής που διερωτάται ως προς το «κριτήριο της αλήθειας» έξω από το κείμενο και να θέσουμε το ερώτημα με δια-

φορετικό τρόπο. Μήπως δηλαδή η εγκυρότητα της μαρτυρίας δεν εξαρτάται από το εάν εκφράζει αυτό που πραγματικά συνέβη, αλλά το για ποιόν συνέβη κάτι «πραγματικά», ποιός και ως προς τί ορίζει το «πραγματικό». Εάν θέσουμε το ερώτημα με αυτόν τον τρόπο, δεν έχει πιά νόημα να επιμείνουμε στην πρόταση ότι η αποδεικτική δυνατότητα της μαρτυρίας συνίσταται στο εάν «αποκαθιστά» και δεν «διαστρεβλώνει» αυτό που πραγματικά συνέβη.

Πώς ορίζεται όμως η αξία της μαρτυρίας; Κάθε λόγος παρουσιάζει ένα βαθμό προσαρμοστικότητας που συνάγεται από την αξία εγκυρότητας στη συνάφεια εκφοράς του. Το βάρος του ερωτήματος μετατοπίζεται στην περίπτωση αυτή, από την υπεριστορική – «αντικειμενική» και χωρίς κοινωνικοιστορικές συνδηλώσεις και προσδιορισμούς – πρόταση αλήθειας αυτού που πραγματικά συνέβη, στο ίδιο το υποκείμενο που αναφέρεται στη γλώσσα και προσδιορίζεται μέσα από αυτή.

Η αναζήτηση «αλήθειας» ή «ψεύδους» στις ιστορικές μαρτυρίες δεν είναι ιδιαίτερα γόνιμη, αφού η γλώσσα υπακούει σε διαφορετικού τύπου νοηματικές συνδηλώσεις. Αυτές οι τελευταίες συναρτώνται προς τη συνάφεια του λόγου και των συνθηκών παραγωγής του (επιτρέποντας τον έλεγχο/ανάγνωση της μαρτυρίας) και όχι προς τη σχέση της μαρτυρίας με την «εξωτερική» πραγματικότητα (της οποίας θα έπρεπε να αποτελεί «πιστή αντανάκλαση»). Αλλιώς, γιατί θα έπρεπε να δεχθεί κανείς ότι η μαρτυρία του Φωτάκου είναι περισσότερο «αληθινή» από τη μαρτυρία του Δ. Αινιάνα; Ως προς τι είναι «αληθής» η μαρτυρία του πρώτου και «ψευδής» η μαρτυρία του δεύτερου; Οι μαρτυρίες ισχύουν στον ίδιο βαθμό και είναι το ίδιο πραγματικές, εφόσον η εγκυρότητά τους συνίσταται στην προσαρμογή και τη λειτουργικότητά τους στο επικοινωνιακό πεδίο όπου εκφέρεται ο λόγος και διοχετεύονται πληροφορίες μέσω της γραφής.

Οι απομνημονευματογράφοι αναγνωρίζουν στη γραφή (και ορίζουν μέσω αυτής) μια σχέση που οργανώνεται σε διακύβευμα και διατυπώνεται με όρους ταυτότητας, σύγκρουσης, αντιπαλότητας. Στο σημείο αυτό, η ανάγνωση τοποθετείται στο πρώτο επίπεδο της σχέσης που εγκαθιδρύεται ανάμεσα στον «εξωτερικό» κόσμο που περιγράφει η γραφή και τη γλώσσα της αφήγησης. Το δεύτερο επίπεδο αφορά στη σχέση ανάμεσα στην ιστοριογραφική πρακτική, στη χρήση δηλαδή των μαρτυριών, και στην ίδια τη μαρτυρία ως αντικείμενο διερεύνησης. Πρόκειται για ένα δεύτερο επίπεδο διαμεσολάβησης που οδηγείται, μέσω της γλώσσας, στην αποτύπωση του «πραγματικού».

Οι μαρτυρίες για το εικοσιένα, είτε πρόκειται για επίσημα έγγραφα και διοικητικές πράξεις, είτε πρόκειται για προσωπικές μαρτυρίες, προκηρύξεις, έγγραφα αλληλογραφίας, δεν θα πρέπει να αξιολογούνται με κριτήριο το κατά πόσο αντανακλούν την αλήθεια «μιας και μοναδικής πραγματικότητας» που προϋπάρχει και που συγκροτείται αντικειμενικά και ανεξάρτητα από το ίδιο το υλικό. Διότι, το ιστοριο-

γραφικό υλικό δεν περιγράφει και δεν παρακολουθεί αυτή την πραγματικότητα με τρόπο που να την «καθρεπίζει» καθιστώντας την αντικείμενο παρατήρησης.

Η διαχείριση λοιπόν του ζητήματος της χρήσης και ανάγνωσης των Απομνημονευμάτων, συναντά ανυπέρβλητες δυσκολίες, στο βαθμό που το περιεχόμενο του λόγου αναγορεύεται σε νοηματικό όριο της ίδιας της ιστορίας. Η προοπτική αυτή οδηγεί κάποιες φορές στην υποβάθμιση του στοχασμού πάνω στις μεθοδολογικές και αναλυτικές αφητηρίες ανάγνωσης των Απομνημονευμάτων. Έτσι όμως, η μη-διατύπωση των θεωρητικών προϋποθέσεων επεξεργασίας και χρήσης των κατηγοριών μέσω των οποίων κατασκευάζονται τα αντικείμενα της ιστορικής έρευνας, οδηγεί στην αναπαραγωγή του αυτονόητου και του προφανούς, στην ταύτιση της ανάγνωσης της μαρτυρίας με το οντολογικό μέρος της ιστορίας.

Η συγκέντρωση, αποδελτίωση και ταξινόμηση όσο το δυνατόν περισσότερου υλικού, δεν σημαίνει ότι τα τεκμήρια μπορούν να «μιλήσουν» απο μόνα του για την εποχή και να κατευθύνουν την έρευνα στην «αποκάλυψη της αλήθειας». Διότι έτσι αρνούμαστε το ερώτημα που αφορά στο τί συνιστά αντικείμενο μελέτης και ποιά είναι η σχέση του με το υποκείμενο της γνωστικής διαδικασίας. Έτσι λανθάνει το ζήτημα της συγκρότησης και κατασκευής του αντικειμένου της ιστοριογραφίας, ως κοινωνικο-πολιτισμικά σημαίνουσας διαδικασίας. Το αντικείμενο της ιστοριογραφίας δεν είναι εμπειρικά και διιστορικά αποδεδειγμένο και διαπιστωμένο, ούτε προϋπάρχον και «πραγματικό» αντικείμενο — έξω από την πράξη της ιστοριογραφίας.⁸

Οι πρόκριτοι, οι φαναριώτες, οι αρματολοί, οι βαυαροί κ.τλ. δεν συνιστούν εμπειρικές πραγματικότητες άμεσα προσλήψιμες απο τα ίχνη που άφησε η παρουσία και η δράση τους στις μαρτυρίες που απόκεινται στα αρχεία. Οι άνθρωποι ζωντανεύουν, οι θεσμοί επαναληπουργούν, οι σχέσεις οργανώνονται εκ νέου, οι συγκρούσεις και οι ανταγωνισμοί αποδίδονται/απεικονίζονται στις μαρτυρίες. Μονάχα που σ-την κάθε μαρτυρία όλα αυτά κατασκευάζονται από την αρχή, στην κάθε συνάφεια αποκτούν νέο νόημα, σε κάθε ανάγνωση πλουτίζονται με νέες σημασίες. Το παρελθόν δεν αποκαλύπτεται έτσι κι αλλιώς μέσα στα τεκμήρια και τα Απομνημονεύματα δεν μιλούν από μόνα τους για το εικοσιένα ή την εγκαθίδρυση του ελληνικού κράτους. Γιαυτό δεν αρκεί να τοποθετηθούν οι μαρτυρίες σε μια λογική σειρά και κατόπιν να ελεγχθούν συγκριτικά.

Εάν προσεγγίσουμε τις μαρτυρίες των Απομνημονευμάτων με βάση κάποιες αιτιακές αλυσίδες που υπαγορεύονται από τον μονοσήμαντο γραμμικό χρόνο της ιστορικής εξέλιξης, τότε θα έχουμε μια ταξινόμηση του τύπου: Προεπαναστατική περίοδος, περίοδος του Πρώτου Εμφύλιου, περίοδος του Καποδίστρια κ.τλ. Οι

8. Πρβλ. Π. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίες στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων, σσ. 10-12, 117-8.

μεθοδολογικές όμως συμβάσεις που διέπουν και υπαγορεύουν τέτοιου τύπου περιοδολογήσεις, διαχειρίζονται ως αυτονόητο τον χρόνο που ξετυλίγεται μπροστά στα μάτια του ερευνητή σημαδεύοντας τα «σημαντικά» γεγονότα αυτής της διαδρομής: 1821, 1843, 1922, 1940 κ.ο.κ. Ακόμα κι αν τα γεγονότα που απογράφονται ως σημαντικά έχουν ανασυσταθεί στο ιστορικό συνεχές και έχουν αποκτήσει μια αυτονόητη «σημαντική» θέση στην εθνική ιστοριογραφία.⁹

Η συγκέντρωση όλο και περισσότερου υλικού που να «καλύπτει» την περίοδο και η συγκριτική αντιπαραβολή των μαρτυριών με στόχο την αποκάλυψη της αλήθειας είναι μέριμνα που δεν μπορεί να αντισταθμίσει ή να υποκαταστήσει την ανάγκη ανασύστασης της συνάφειας που νοσηματοδοτεί τα τεκμήρια. Η πολλαπλότητα των ορισμών της κατάστασης, οι διαφορετικές ερμηνείες που προτείνονται σε ό,τι αφορά το αντικείμενο της μελέτης, δεν μπορούν να διευθετηθούν σημασιολογικά αποκλειστικά και μόνο από την τροφοδότηση της έρευνας με «αποδεικτικό υλικό».

Εάν, για παράδειγμα, θεωρήσουμε ότι το πραγματικό είναι δεδομένο και αποτυπωμένο στα Απομνημονεύματα, θα μπορούσε άραγε κανείς να ισχυριστεί ότι η επίκληση των μαρτυριών και μόνο αρκεί για να τεκμηριώσει το ερμηνευτικό εγχείρημα; Θα βρισκόμασταν δηλαδή μπροστά στο παράδοξο, ο λόγος των πηγών να «αποδεικνύει» ταυτόχρονα αντιθετικές μεταξύ τους ερμηνευτικές προσεγγίσεις: π.χ., τα οικονομικά, πολιτικά/θεσμικά μέτρα του Καποδίστρια να «αποδεικνύουν» ταυτόχρονα και την «εκσυγχρονιστική» και την «αντιδραστική φύση» του Κυβερνήτη, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει στη σχετική φιλολογία. Εδώ οι πηγές προσφέρουν αναδρομικά την «τεκμηρίωση» του ιδεολογικού λόγου. Όσο περισσότερα έγγραφα επισυνάπτονται σε τέτοιου είδους κατασκευές, τόσο περισσότερο αυτές οι τελευταίες επιδεικνύουν ως «αντικειμενική» την τεκμηρίωσή τους.

Τα έγγραφα υπάρχουν λοιπόν και συνδράμουν με την ίδια ευκολία αντιτιθέμενες και συγκρουόμενες απόψεις. Όχι βέβαια όμως επειδή οι πηγές «μιλούν» από μόνες τους. Ας δούμε το παράδειγμα της θετικιστικής ιστοριογραφίας: αυτό που δεν διατυπώνεται είναι η σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο και το υποκείμενο της ιστοριογραφίας, ως γνωστικής διαδικασίας. Εφόσον το αντικείμενο θεωρείται αντικειμενικό και δεδομένο (αυτό που πραγματικά συνέβη), η εγκυρότητα και αξία της γνωστικής διαδικασίας επαφίεται στην «επάρκεια» του αποδεικτικού υλικού, μέσω του οποίου θα καταδεικνύει ο κυρίαρχος ορισμός της κατάστασης ή η κυρίαρχη ερμηνεία -τα οποία όμως παραπέμπουν και αυτά στις ιστορικές συνδηλώσεις παραγωγής τους.

Το ζήτημα του προσδιορισμού και της οριοθέτησης του αντικειμένου της ιστορικής έρευνας δεν είναι άμεσα δεδομένο στην εμπειρία. Το αντικείμενο της ιστοριογραφίας το κατασκευάζει η ίδια. Δεν το βρίσκει «αντικειμενικά» αποτυπωμένο σε κάποιο αρχείο, ενταγμένο σε κάποια αφήγηση. Το αντικείμενο της ιστοριο-

9. Για τη διαχείριση του εθνικού χρόνου, πρβλ., Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσάενα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993, σσ. 142-3.

γραφίας συνιστά κατασκευή του ίδιου του υποκειμένου της γνωστικής διαδικασίας, όπως εξάλλου συμβαίνει και με το ίδιο το τεκμήριο, τη μαρτυρία που, αντί να τη θεωρήσουμε πιστή αντανάκλαση της πραγματικότητας, την αντιμετωπίζουμε ως κατασκευή· ως δεσμευτική δηλαδή για τον μάρτυρα επεξεργασία της γλώσσας.

Το «πραγματικό» υπάρχει σε όλα τα Απομνημονεύματα. Τόσο στις αλληλοεπιβεβαιώσεις όσο και στις αλληλοδιαψεύσεις για την «αλήθεια» των γεγονότων. Οι απομνημονευματογράφοι μαρτυρούν για τα «αίτια» και τον «χαρακτήρα» της επανάστασης, ακόμα και για τους «πρωτεργάτες», υπό την οπτική όμως γωνία των ιδίων των δρώντων. Μονάχα που οι μαρτυρίες αυτές δεν αποδεσμεύουν το μονοσήμαντο νόημα της επανάστασης, αλλά την πολυσημία των προταγμάτων που αναδεικνύονται με τη δράση των ανθρώπων και τη δυναμική της κοινωνίας του εικοσιένα. Το νόημα που αποδίδει καθένας στη δράση του και τη δράση του άλλου δεν μπορεί να επιβεβαιώνει ή να διαψεύδει τους ισχυρισμούς περί των «απίων», του κοινωνικού «χαρακτήρα» ή των «πρωτεργατών» της επανάστασης. Αντί για την αναζήτηση της «αλήθειας» των μαρτυριών, θα ήταν πιό γόνιμη η διερεύνηση των συνθηκών παραγωγής και του πλαισίου τόσο της νοηματοδότησής τους, όσο και των όρων που προσδιορίζουν την κατασκευή του ίδιου του αντικειμένου της έρευνας.

Τα μεθοδολογικά κενά που αφορούν στη διαχείριση και επεξεργασία των Απομνημονευμάτων, έχουν αλυσιδωτές συνέπειες στην ιστοριογραφική πρακτική. Τα αυτονόμα και οι βεβαιότητες της εποχής στην οποία ισχύουν οι εννοιολογικές κατηγορίες και οι ερμηνευτικές κατασκευές προβάλλονται στο υλικό και παρεισφύρουν στην ερευνητική και αναλυτική επεξεργασία του. Η επιλογή είναι στοιχείο της μνήμης και της γλώσσας· έτσι, οποιαδήποτε θεώρηση δεν αναγνωρίζει τη διαμεσολάβηση, οδηγείται σε επιλεκτική ή/και εργαλειακή χρήση των πηγών.

Ας επανέλθουμε όμως στο αρχικό ζήτημα που αφορά στη μαρτυρία και τον χρήστη της, τον ιστορικό. Πώς νομιμοποιείται άραγε να επικαλείται κανείς συγκεκριμένα τεκμήρια χωρίς να καθιστά ρητό τον υποκειμενικό προσανατολισμό της ερμηνευτικής του πρότασης· να αποτρέπει δηλαδή ουσιαστικά τη θεματοποίηση της δικής του διήγησης. Αυτή η υποκειμενική θέαση του κόσμου αποσιωπάται, επειδή ακριβώς θεωρείται «ιδεολογική». Αντ' αυτού προτάσσεται η «αντικειμενική» θέαση που νομιμοποιείται και προσδίδει εγκυρότητα στο ιστοριογραφικό εγχείρημα. Η θέαση αυτού του τύπου είναι υπόφορη εκείνου που ο Φίλιππος Ηλίου αποκάλεσε «ιδεολογική χρήση» της ιστορίας: όταν η διήγηση του ιστορικού δεν θεματοποιείται, η μερικότητα οντολογικοποιείται, με αποτέλεσμα ο λόγος πάνω στη μερικότητα να διατείνεται και να επέκει εντέλει θέση οικουμενικότητας.

Εκεί όπου παραγνωρίζεται η συνάφεια παραγωγής και προσδιορισμού των ερωτημάτων σε σχέση με τις μαρτυρίες, το ιστορικό υλικό θεωρείται «αξιόπιστο», «αναξιόπιστο», «αληθές», «ψευδές», «ιδεολογικό», «πραγματικό». Από τη στιγμή που τέτοιες θεωρήσεις προσδιορίζουν τη χρήση των μαρτυριών, αναπαράγεται το ιδεο-

λόγημα των «αληθών» και «ψευδών» ισχυρισμών με κριτήριο εγκυρότητας οικουμενικές αξίες -αλήθειες, χωρίς τη δυνατότητα αναστοχασμού για τις προϋποθέσεις που διέπουν το ιστοριογραφικό εγχείρημα.

Τα Απομνημονεύματα, φέροντας το πάθος των συγγραφέων τους και αποτυπώνοντας τις δοξασίες και τις μέριμνες της εποχής, παραμένουν ένα πολύτιμο υλικό της ιστοριογραφίας· μένει ωστόσο πάντα η ανασύσταση του πεδίου και του περιεχομένου των συγκρούσεων που τροφοδότησαν τη συγγραφή τους. Το παρακάτω απόσπασμα από το έργο του Κάρπου Παπαδόπουλου δείχνει την ανάγκη αυτής της οπτικής, καθώς είναι ενδεικτικό του κλίματος των συγκρούσεων που ζωογόνησε τη συγγραφή Απομνημονευμάτων:

«Ας μην επαναπαύονται όσοι μέχρι τούδε έγραψαν ιστορίας και παρέστησαν την εικόνα του αγώνος κατά τας δοξασίας των φρονημάτων αυτών. Ας είναι βέβαιαι δε την ιδίαν ιστορίαν προπαρασκευάζουν να δημοσιεύσουν κατόπιν και άλλοι ιστορικοί του αγώνος, ίσως με περισσότεραν ακρίβειαν της αληθείας οπίσιν παραβαλλόμενοι με τους δημιουργούς της γενικής ιστορίας, θέλει εξακριβωθεί η αλήθεια. Ημείς δε εξακολουθούμεν την σειράν των διηγήσεών μας αμετατρέπτως με τα αληθή γεγονότα, θέλει έχωμεν καθαράν την συνείδησίν μας, οι δε λοξοπορίσαντες, ας μην ερυθριάσωσιν. Με το μέτρον γάρ ό έμέτρησαν, αντιμετρηθήσονται.»¹⁰

10. Κάρπος Παπαδόπουλος, *Αδώνισμα του ιστορικού αγώνος*, επιμ. Θ. Διλέζος, Αθήνα, Παπαζήσης, 1976, σ. 186.